

В.В. Богатирьова, канд. екон. наук (УО «ПДУ», Новополоцьк)

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ФАКТОРІВ ВИРОБНИЦТВА

Викладено економічну сутність факторів виробництва в розумінні вчених – представників класичної, неокласичної, неокейнсіанської шкіл, а також сучасників. Обґрунтовано, що в контексті теорії факторів виробництва людський капітал зумовлюють два фактори: праця й підприємницька здатність.

Изложена экономическая сущность факторов производства в понимании ученых – представителей классической, неоклассической, неокейнсианской школ, а также современников. Обосновано, что в контексте теории факторов производства человеческий капитал обуславливают два фактора: труд и предпринимательская способность.

The economic essence of factors of manufacture is stated from the point of view of representatives classical, neoclassical, neokeynesian schools, and modern scientists. It is proved that in a context of the theory of factors of manufacture the human capital is caused by two factors: work and enterprise ability.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найважливішим критерієм рівня розвитку країни в цілому є рівень її людського розвитку. Наприкінці ХХ століття Всесвітній банк (ВБ) запропонував нову концепцію вимірювання національного багатства (капіталу) країни, що включає людський, природний і відтворений капітал. У сучасному світі щорічно збираються й аналізуються відомості про складове національне багатство країн світу. Особлива увага приділяється найважливішій складовій – людському капіталу.

Отже, людський капітал на світовому рівні визнано найважливішим елементом національного багатства й фактором економічного зростання. Чільне значення людських знань, здібностей, умінь у формуванні доходу визначило необхідність розгляду людського капіталу (поряд з капіталом) як найважливішого фактора виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями економічної сутності й оцінки людського капіталу займаються зарубіжні та вітчизняні вчені – представники різних шкіл: О.В. Бондарь, А.І. Добринін, С.Ю. Солодовніков, Е.В. Ванкевич, А.А. Раков, І.М. Удовенко, К.А. Багривинський, А.Н. Козирєв, Е.В. Джамай, Б. Лев, Л. Прусак, Ф. Больє, Е. Мот, Н. Борнеманн та ін.

У Білорусії особливий інтерес викликають дослідження професорів О.В. Бондаря, С.Ю. Солодовнікова.

Разом із тим, до сьогодні залишаються невирішеними питання об'єктивної оцінки ступеня участі всіх факторів виробництва у фінансово-господарській діяльності суб'єкта економіки та, як результат, справедливої участі носія людського капіталу в розподілі й перерозподілі отриманого доходу. Вирішення зазначеної проблеми є можливим у рамках науки про фінанси, що зумовлено її основними функціями.

Мета та завдання статті. Метою статті є визначення місця і ролі людського капіталу в теорії факторів виробництва. Відповідно до мети завданнями наукового дослідження є дослідження існуючих концепцій людського капіталу та визначення чинників, які зумовлюють формування категорії «людський капітал» у контексті теорії факторів виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представники різних економічних шкіл погоджуються в одному: для оптимального процесу виробництва необхідна ефективна взаємодія всіх факторів виробництва.

Фактори виробництва, праця, земля і надалі капітал були предметом дослідження вчених усіх часів. Спочатку аналізом даних категорій займалися У. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс.

Відповідно до марксистської теорії як фактори виробництва виділялися робоча сила, предмети й засоби праці. Усі вони підрозділялися на дві групи: особистий (робоча сила) і речовинний фактори (засоби виробництва). Марксистська теорія не брала до уваги працю капіталіста. Маркс вважав, що тільки праця робітника має творчий характер і створює суспільні блага [1]. Інакше кажучи, марксисти повністю відкидали можливість наявності підприємницького фактора.

Класичного складу факторів виробництва, а саме: праця, земля й капітал, дотримувалися у своїх дослідженнях такі вчені: Ж.Б. Сэй, А. Сміт, Д. Рікардо. Їхні погляди набули поширення й у західній економічній думці, зокрема у таких вчених, як А. Маршалл, К.Р. Макконелл, С.Л. Брю, Р.Х. Франк, Д.Н. Хайман та ін.

Подальший розвиток теорії факторів пов'язаний із розробкою теорії факторних доходів у працях Дж. Б. Кларка, який виділяв лише два фактори виробництва: працю й капітал. Земля, на думку Дж.Б. Кларка, вважалася лише різновидом капіталу [2, с. 35].

Маршалл А., у свою чергу, не тільки дотримувався думки про існування трьох основних факторів виробництва. Він писав: «Капітал

вообще и труд вообще взаимодействуют в производстве национального дивиденда и получают из него свои доходы соответственно в меру своей (предельной) производительности. Их взаимная зависимость самая тесная; капитал без труда мёртв; рабочий без помощи своего собственного или чьего-либо другого капитала проживёт недолго. Когда труд энергичен, капитал пожинает богатые плоды и быстро возрастает; благодаря капиталу и знаниям рядовой рабочий западного мира питается, одевается и даже обеспечен жильем во многих отношениях лучше, чем принцы в прежние времена. Сотрудничество между капиталом и трудом столь же обязательно, как и сотрудничество между прядильщиком и ткачом; небольшой приоритет на стороне прядильщика, но это не дает ему никакого преимущества. Процветание каждого из них теснейшим образом связано с силой и энергией другого, хотя каждый из них может выгадать себе временно, а то и постоянно, за счёт другого, несколько большую долю национального дивиденда» [3, с. 57]. Маршалл першим визначив новий, четвертий фактор – підприємницьку здатність. Він пов'язував її з особливою формою доходу [3]. Подальший аналіз змісту та складу факторів виробництва був пов'язаний із побудовою виробничої функції, розглянутої у працях таких учених, як Р. Дорфман, Ч. Кобб, П. Дуглас, А. Уолтер.

Учені неокласичної й неокейнсіанської шкіл займалися аналізом кількісної величини праці, капіталу. Дані дослідження можна зустріти у працях Р. Харрода, Е. Домара, Р. Солоу, В. Леонт'єва, П. Самуельсона. Необхідно підкреслити, що в їх дослідженнях земля як фактор виробництва найчастіше ототожнювалася з капіталом.

Наприкінці 80-х років ХХ сторіччя назріло питання про якісне вдосконалення факторів виробництва, адже науково-технічний прогрес не міг не впливати на них. Безумовно, НТП привів до змін робочого часу, змісту й характеру праці. Завдяки науково-технічному прогресу працівники стали більш кваліфікованими, з'явилася необхідність збільшити час на професійну підготовку кадрів для підвищення продуктивності й інтенсивності праці.

Необхідно звернути увагу, що в цей час зросла роль як інформації, так і наукового знання, що не могло не вплинути на зміст і склад факторів виробництва та їх розвиток у нових умовах. Такі вчені, як Д. Белл, Д. Гелбрейт, М. Кастельс, Т. Стюарт, Т. Стоун'єр, Ч. Хенді стали виділяти інформацію як четвертий фактор виробництва [4].

Розглянемо кожен із факторів виробництва детальніше.

Якою б суперечливою не була теорія факторів виробництва, учені завжди погоджувались в одному: центральна фігура будь-якого

виробництва – це людина з її накопиченими знаннями й уміннями, які вона застосовує в процесі своєї праці. Сміт А. говорив про те, що «труд представляет собой действительное мерило стоимости всех товаров. Определение стоимости трудом предполагает всеобщность и равенство всех видов труда. Труд должен быть свободным, тогда достигается богатство» [5, с. 325].

Петті У. стверджував, що праця є основою багатства всього матеріального виробництва: «Труд есть отец и активный принцип богатства, а земля – его мать» [5, с. 337]. На думку Д. Рікардо, вартість повинна визначатися тільки працею, а точніше робочим часом [6].

Мілль Дж. Ст. не раз зауважував, що «производительный труд – это труд, создающий богатство. К богатству прежде всего относятся инструменты, машины и квалификация рабочей силы, то, что мы называем вещественным и человеческим капиталом. Следовательно, и труд, затрачиваемый на повышение качества рабочей силы, является производительным, приводящим к росту богатства нации» [7, с. 36].

«Труд как фактор производства очень важен и актуален, поскольку это означает участие человека в процессе производства, использование его собственной энергии и потенциала. К основным элементам труда относятся предметы труда, средства и целесообразная деятельность человека. Основные результаты труда: экономические блага, развитие человека (физиологическое и умственное), условия жизни человека, накопление знаний и опыта» [8].

Автори Л.П. Васюльченко, В.В. Гаврилюк, І.В. Забелова, Е.К. Медведєв, Т.Н. Миронова, А.П. Морова, А.Л. Подгайський, В.А. Свиридович, Н.Л. Циганкова, В.Н. Усоський у своїй праці «Характер, структура и факторы формирования экономических отношений» зазначали, що «труд – процесс функционирования, потребления рабочей силы (живого труда). Трудовой процесс осуществляется всегда при всех условиях работником. Труд – это контакт, взаимодействие рабочей силы и средств производства» [9].

Таким чином, праця є найважливішим фактором виробництва. Без участі людини всі інші фактори абсолютно інертні.

Розглядаючи землю як фактор виробництва, необхідно врахувати, що поняття «земля» досить широке у своєму змісті. Воно охоплює як саму землю, так і корисні копалини, водні ресурси. Необхідно підкреслити, що земля як фактор виробництва не є продуктом праці людини, до того ж, це невідтворений і кількісно обмежений фактор [10]. Однак цей фактор нерозривно пов'язаний із діяльністю людини [11].

Класики економічної думки Ф. Кене й У. Петті достатньо широко висвітлювали даний фактор у своїх дослідженнях. Кене Ф. писав про те, що «земля – мать богатства» [12]. Петті У. зауважував, що «труд – есть отец богатства, а природа – его мать» [13].

Варто зазначити, що питання включення або невключення землі до складу факторів виробництва хвилювало багатьох вчених того часу. Представники класичної англійської школи А. Сміт, Ж.Б. Цей, Д. Ріккардо однозначно відносили землю до факторів виробництва. Як було зазначено вище, такої ж думки дотримувалися й учені західної економічної думки. Підтримку ця точка зору знайшла у багатьох вітчизняних науковців, серед них: А.А. Благодатін, Л.Ш. Лозовський, Б.А. Райзберг, У.Г. Золотогоров, Г.М. Гукасьян та ін.

Однак даного підходу дотримувалися не всі. Так, фізіократи, зокрема Ф. Кене, Ж. Тюрго, В. Мірабо «под капиталом понимали землю». Кене Ф. не раз стверджував, що «доходы являются продуктом земли и человека» [14].

Таким чином, можна зробити висновок, що англійська класична й марксистська школи виділяли землю як окремий фактор виробництва, французька класична школа ототожнювала її з капіталом, неокласики ж дотримувалися думки, що «земля – составная часть капитала» [11, с. 21].

Розглянемо категорію «капітал». Учені-класики визначили капітал із декількох точок зору: «Капитал... непрерывно умножающая себя стоимость» (Sismondi, «Nouveaux Principes d'Economie Politlque», t. I, p. 89) [15, с. 167]; «Капитал... делится на первоначальный капитал и на прибыль, прирост капитала... хотя практика тотчас же снова присоединяет эту прибыль к капиталу и вместе с ним пускает в оборот» [15, с. 557]; «Капитал – это мертвый труд, который, как вампир, оживает лишь тогда, когда всасывает живой труд и живет тем полнее, чем больше живого труда он поглощает. Время, в продолжение которого рабочий работает, есть то время, в продолжение которого капиталист потребляет купленную им рабочую силу» [15, с. 220].

Завдяки дослідженням І. Фішера, Т. Шульца, У. Боуена змінилось традиційне розуміння капіталу як якогось однорідного явища. Як зауважує С.А. Дятлов, «под данной категорией ученые понимали любой запас благ, производительное использование которого представляет собой не единичный акт, а процесс, осуществляемый в течение достаточно продолжительного периода, результатом которого является поток денег» [16, с. 80].

Інституціоналісти (найвизначнішими представниками виступили Торстейн Веблен, Джон Коммонс, Уеслі Мітчелл та ін.) і неоінституціоналісти (Джон Морріс Кларк, Адольф Берлі, Гарднер Мінз, Джон Кеннет Гелбрейт та ін.) так само у своїх працях поверталися до визначення поняття «капітал», але всі аспекти даного поняття так чи інакше зводилися до категорії «людський капітал».

Необхідно відзначити, що капітал як фактор виробництва об'єднав у собі насамперед продуктивні ресурси, а саме: верстати, устаткування, інструменти, технології, розробки, програмні продукти, створення яких було зумовлено тим, щоб із їхньою допомогою робити економічні блага з метою одержання прибутку [10].

Як уже було зазначено вище, А. Маршалл першим виділив четвертий фактор виробництва – підприємницьку здатність [3]. Із часів римського права «підприємництво» описувалося, як заняття, діяльність, справа, особливо комерційна. На той час, говорячи про підприємництво, насамперед мова йшла про орендаря, людину, яка веде суспільне будівництво. У середньовіччя зміст поняття «підприємницька діяльність» значно розширився. Підприємцями в той час вважали тих, хто займався зовнішньою торгівлею, організацією видовищних заходів. І звичайно ж, підприємцями вважали тих, хто був керівником великих виробничих і будівельних проектів, хоча необхідно зазначити, що керівництво таких проектів не мало на увазі наявність значних ризиків, бо в цьому випадку мова йшла лише про організацію виконання працівниками робіт, усі ж ресурси, а саме: фінансові, матеріальні й торговельні, такому керівникові надавалися [17].

Як зауважують В.А. Горфинхель, Г.Б. Поляка, В.А. Швандар, «підприємництво» як термін уперше було вжито англійським економістом Річардом Контильоном. Учений у своєму нарисі «Очерк о природе торговли вообще» зазначав, що підприємцем буде тільки та людина, що діє в умовах ризику. Джерелом багатства, на його думку, були земля й праця, якими він і радив визначати дійсну вартість економічних благ [18]. «Предпринимательская способность – это особый вид человеческого капитала, представленного деятельностью по координации и комбинированию всех других факторов производства в целях создания благ и услуг. Специфика этой разновидности человеческого ресурса состоит в умении и желании в процессе производства на коммерческой основе внедрять новые виды производимого продукта, технологий, форм организации бизнеса при определенной степени риска и возможности понести убытки» [19].

Необхідно відзначити, що праця, як ми вже з'ясували, здійснюється людиною для одержання нею відповідного капіталу у вигляді заробітної плати і водночас є одним із факторів збільшення капіталу роботодавця. Інакше кажучи, людина – власник своєрідного капіталу, здатного давати дохід як йому самому, так і наймачеві, у чий діяльності бере участь носій людського капіталу.

З основних визначень факторів виробництва, розглянутих вище, земля й капітал, а особливо праця й підприємницька здатність, нерозривно пов'язані між собою, бо використання одного без іншого не буде ефективним.

Висновки. Дослідивши основи концепції людського капіталу, а також сутність факторів виробництва, вважаємо, що в контексті теорії факторів виробництва категорію «людський капітал» зумовлюють два фактори: праця й підприємницька здатність. Наочно це твердження подамо в наступному вигляді (рис.).

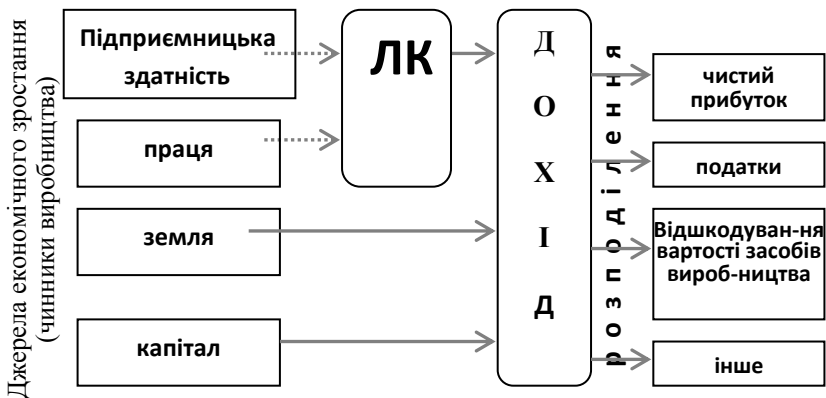


Рисунок – Взаємозв'язок людського капіталу та факторів виробництва (власна розробка)

Визнання людського капіталу найважливішим фактором виробництва, який багато в чому визначає економічне зростання, дозволить надалі обґрунтувати частку ВВП, обумовлену ним (людським капіталом). Таке обґрунтування можна здійснити в рамках теорії розподілу доходу за факторами виробництва.

Список літератури

1. Гордиенко О. И. Социально-экономическая значимость инвестиций в человеческий капитал и проблемы его воспроизводства в Республике Беларусь / О. И. Гордиенко // Вестник Полоцкого государственного ун-та. Сер. Д, Экономические и юридические науки. – 2004. – № 2. – С. 3–10.

2. Кларк Дж. Распределение богатства / Дж. Кларк ; пер. А. Бесчинского, Д. Страцунского ; науч. ред. А. А. Белых, А. В. Полежаев ; послеслов. Р. Н. Энтов. – М. : Экономика, 1992. – 447 с.
3. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т. 1 / А. Маршалл ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1983. – 415 с.
4. Гелбрейт Д. Экономические теории и цели общества / Д. Гелбрейт ; под ред. акад. Н. Н. Иноземцева. – М. : Прогресс, 1979. – 406 с.
5. Aspromourgos Tony «The life of William Petty in relation to his economics» in History of Political Economy 20 / Tony Aspromourgos. – 1988. – 520 p.
6. Рикардо Д. Сочинения / Д. Рикардо. – М. : Госполитиздат, 1955. – 360 с.
7. Милль Дж. Ст. The Principles of Political Economy: with some of their applications to social philosophy / Дж. Ст. Милль. – 1848. – 560 p.
8. Труд как фактор производства [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <<http://fb.ru/article/3372/trud-kak-faktor-proizvodstva>>.
9. Характер, структура и факторы формирования экономических отношений / Л. П. Васюльченко [и др.]. – Мн : Наука и техника, 1992. – 192 с.
10. Добрынин А. Экономическая теория [Электронный ресурс] / А. Добрынин, Л. Тарасевич. – Режим доступа : <<http://venec.ulstu.ru/lib/disk/2011/Kamaltdinova3.pdf>>.
11. Вегера С. Г. Развитие методологии бухгалтерского учета земли в контексте современной теории ренты / С. Г. Вегера. – Новополоцк : ПГУ, 2011. – 464 с.
12. Экономическая теория : учеб. пособие / Н. И. Базылев [и др.] ; под общ. ред. Н. И. Базылева, С. П. Гурко. – Мн : БГЭУ, 2002. – 432 с.
13. Экономическая теория : учебник для студ. высш. учеб. заведений / под ред. В. Д. Касаева. – 13-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 2007. – 590 с.
14. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 560 с.
15. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1. Кн.1. Процесс производства капитала / К. Маркс. – М. : Политиздат, 1983.
16. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. – СПб. : СПбУЭФ, 1994. – 160 с.
17. Бусыгин А. О. Предпринимательство / А. О. Бусыгин. – М. : Интерпракс, 1994. – С. 186–204.
18. Горфинкель В. А. Предпринимательство / В. А. Горфинкель, Г. Б. Поляка, В. А. Швандар. – М. : ЮНИТИ, 2000. – 475 с.
19. Производство [Электронный ресурс]. Режим доступа : <<http://school.xvatit.com>>.

Отримано 30.10.2012. ХДУХТ, Харків.

© В.В. Богатирьова, 2012.